

Tiina Väisänen

Tahdonvastaisen huostaanoton merkitys nuorten seuraamusharkinnassa

1. Johdanto

Kirjoituksessa tarkastellaan tahdonvastaisen huostaanoton merkitystä nuorten tekemien rikosten seuraamusharkinnassa kahdesta näkökulmasta, ensinnäkin siitä, rangaistaanko rikoksen tehnyttä nuorta kahdesti (*ne bis in idem*), kun hänet saman teon vuoksi otetaan huostaan lastensuojelulain (LSL) nojalla ja tuomitaan rangaistukseen rikoslain (RL) nojalla ja toiseksi siitä, voidaanko nuorelle rikoksesta tuomittavaa rangaistusta kohtuullistaa rikostuomiosta aiheutuvan muun seurauksen (*sanktiokumulatio*) eli tässä tapauksessa huostaanoton perusteella. Näitä kahta kysymystä tarkastellaan mainitussa järjestyksessä toisistaan erillisinä.

Kirjoituksessa nuorilla¹ tarkoitetaan alaikäisiä 15–17 -vuotiaita henkilöitä, jotka kuuluvat rikosoikeudellisen rangaistusvastuun piiriin, mutta joita koskevaan seuraamusharkintaan liittyy erityispiirteenä useita rangaistuksen määräämistä koskevia lievennyksiä. Näiden lievennysten lisäksi nuorten seuraamusharkinnan erityispiirteenä ovat heihin lastensuojelulain nojalla kohdistettavat lastensuojelutoimet, joista voimakkain on lapsen tahdonvastainen huostaanotto. Huostaanotto on mahdollista myös silloin, kun lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon (LSL 40 §).

Nuorten tekemien rikosten käsittely Suomessa kuuluu näin ollen kahden eri järjestelmän; rangaistusjärjestelmän ja lastensuojelutoimenpiteiden piiriin.² Suomessa

¹ Lainsäädännössä käsitteitä ”lapsi” ja ”nuori” käytetään päällekkäisissä merkityksissä. Lastensuojelulaisissa (1:6 §) lapsena pidetään alle 18-vuotiasta ja nuorena 18–20 -vuotiasta, kun taas rikoslaisissa esimerkiksi nuorisorangaistus (6:1 §) koskee alle 18-vuotiaita rikoksentekejiä. Rikosoikeudellisessa oikeuskirjallisuudessa ikäryhmästä 15–17 -vuotiaat käytetään vakiintuneesti nimikettä nuoret henkilöt. Tässä kirjoituksessa käsitteitä on pyritty käyttämään siten, kun ne on kussakin säädöksessä kirjoitettu. Epäselvyyden välttämiseksi on kuitenkin syytä todeta, että käsitteillä ”lapsi” ja ”nuori” viitataan tarkastelun kohteena olevaan ikäryhmään eli 15–17 -vuotiaisiin henkilöihin.

² Ks. Nuotio 2004 s. 468. Nykymalli, jossa rikosoikeus ja lastensuojelu ovat erilliset rinnakkaiset järjestelmänsä, syntyi vuoden 1940 rikoslain uudistuksessa kritiikkinä sille, että siihen asti yleinen tuomioistuin oli ollut toimivaltainen tuomitsemaan seitsemän vuotta täyttäneelle rikoksentekeijälle kuritushuonetta tai määräämään hänet kasvatuslaitokseen. Yleinen mielipide piti näitä toimia eräänlaisina rangaistuksina.

lastensuojelujärjestelmän piirissä toteutetaan osin niitä toimenpiteitä, joista muualla Euroopassa päättävät nuorisotuomioistuimet.³ Nuoriin rikosten johdosta kohdistettavia toimenpiteitä on siten tarkasteltava kokonaisuutena, jossa rikosoikeudellisen järjestelmän rinnalla toimii sosiaaliviranomaisten toimesta tapahtuva lastensuojelu.⁴ Järjestelmät toimivat toisistaan erillisinä, mutta niillä on myös yhtymäkohtia.⁵

Kirjoituksessa käsiteltävällä aiheella on keskeinen merkitys nuorten perusoikeuksien kannalta. Perustuslain (PL) 6 §:n 2 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä. Nuoren tekemistä rikoksista ei siten saa seurata tosiasiasa ankarampia seuraamuksia kuin mitä aikuisille tai muille nuorille samanlaisista rikoksista seuraisi. Vaikka huostaanoton pääasiallisena tarkoituksena on turvata lapsen etu, puututaan siinä samalla kuitenkin lapselle perustuslaissa ja Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksessa (EIS) turvattuihin perusoikeuksiin, kuten henkilökohtaiseen vapauteen (PL 7 §, EIS 5 artikla) sekä yksityis- ja perhe-elämän suojaan (PL 10 §, EIS 8 artikla)⁶ tavalla, joka on otettava huomioon nuorille rikoksista määräytyviä seuraamuksia tarkasteltaessa.

Aihe on ajankohtainen. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tilastojen mukaan vuoden 2010 aikana oli huostassa 10 003 lasta. Kaikkiaan vuonna 2010 lastensuojelun sosiaalityön asiakkaana ja avohuollollisten tukitoimien piirissä oli yhteensä yli 78 500 lasta ja nuorta.⁷ Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tekemän tutkimuksen mukaan 15–17 -vuotiaiden tahdonvastaisissa huostaanotoista nuorten tekemät rikokset olivat osasyynä 55 prosentissa tapauksista ja pääsyynä se oli 19 prosentissa tapauksista.⁸ Samaan aikaan 15–20 -vuotiaat ovat poliisin tilastojen mukaan ikäluokan kokoon suhteutettuna aktiivisimmin rikoksia tekevä ikäryhmä.⁹

Aihe on merkittävä myös siitä syystä, että se on suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa jäänyt jokseenkin vähäisen huomion kohteeksi. Vaikka rikosoikeudella ja lastensuojelulla on paljon yhtymäkohtia, ei niiden keskinäistä yhteyttä ole kuitenkaan laajalti tutkittu.¹⁰ Sanktiokumulaatio ja nuoriin kohdistettavat lastensuojelutoimenpiteet on yleensä käsitelty ainoastaan lyhyellä maininnalla¹¹. Ne bis in idem -periaatteen suhde lapsen huostaanottoon on sen saanut ilmeisesti sitäkin vähemmän huomiota,

³ Marttunen 2005 s. 382.

⁴ HE 44/2002 vp. s.14 ja 47, Lappi-Seppälä 2008 s. 63, Marttunen 2008 s. 24 ja Nuotio 2004 s. 473.

⁵ Marttunen 2008 s. 368–369. Tällaisia ovat esimerkiksi sosiaalihuollon edustus lapsen tekemäksi ilmoitetun rikoksen käsittelyssä, lastensuojelun tukitoimien alkaminen lapsen tekemän rikoksen vuoksi sekä ehdollisen vankeusrangaistuksen ohella määrätyn valvonnan hoitaminen sosiaalihuollon toimesta.

⁶ De Godzinsky 2012 s. 28.

⁷ THL 2011.

⁸ Marttunen 2008 s. 385–386. Tutkimus oli tehty vanhan lastensuojelulain (683/1983) voimassa ollessa ja se koski vuonna 2005 annettuja hallinto-oikeuksien ratkaisuja.

⁹ HE 229/2009 vp. s. 5.

¹⁰ Aihetta on laajimmin tutkinut Matti Marttunen vuonna 2008 julkaistussa väitöskirjassaan ”Nuorisoriikosoikeus, Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta”.

¹¹ Lappi-Seppälä 2000 s. 360, Marttunen 2008 s. 200 ja Tapani – Tolvanen 2011 s. 112.

vaikka periaate on viimeaikaisessa oikeuskäytännössä ja myös oikeuskirjallisuudessa muutoin päässyt merkittävän huomion kohteeksi.¹²

Kirjoitelmassa on käytetty tärkeimpinä lähteinä kansallista lainsäädäntöä ja kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia sekä niitä koskevaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ja korkeimman oikeuden (KKO) oikeuskäytäntöä. Lisäksi lähteinä on käytetty kotimaisia lainsäädäntöasiakirjoja ja oikeuskirjallisuutta sekä erilaisia tilastotietoja. Kirjoitelma rakentuu siten, että ensin siinä tarkastellaan yleisesti nuoria rikoksentekejiä koskevaa seuraamusjärjestelmää (luku 2) ja tahdonvastaista huostaanottoa (luku 3), jonka jälkeen syvennyttään tarkemmin kysymyksiin *ne bis in idem*-kiellosta (luku 4) ja rangaistuksen kohtuullistamisesta (luku 5). Lopuksi kirjoituksessa esitetään loppupäätelmät johdannossa esitetyistä kysymyksistä (luku 6).

2. Nuoria rikoksentekejiä koskeva seuraamusjärjestelmä

2.1 Taustaa

Rikoslain 3 luvun 4 §:n mukaan rangaistusvastuun edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt viisitoista¹³ vuotta. Tätä nuoremmat lapset eivät voi joutua teoistaan rikosoikeudelliseen vastuuseen, mutta heihin voidaan kohdistaa lastensuojelutoimenpiteitä, ja he voivat joutua teoistaan vahingonkorvausvastuuseen.¹⁴ Useissa maissa Euroopan maissa vastuukärajä on paljon Suomessa säädettyä 15 vuoden ikärajaa alhaisempi. Näissä maissa rikosoikeus kuitenkin vastaa osasta lastensuojelutoimen tehtäviä. Suomessa vastuukärajan alentamiseen ei ole katsottu olevan tarvetta, koska silloin rikosoikeus ottaisi vastattavakseen suuren osan sosiaali- ja lastensuojeluviranomaisten tekemästä työstä. Tätä ei ole pidetty aiheellisena sen enempää sosiaali- kuin oikeusviranomaisten näkökulmasta.¹⁵

Nuoria kohdellaan rikosoikeudessa lähtökohtaisesti lievemmin kuin täysi-ikäisiä rikoksentekejiä. Nuoren tekemä rikos ajatellaan olevan pikemminkin osoitus kypsymättömyydestä ja ajattelemattomuudesta kuin harkitusta ja tietoisesta päätöksestä rikkoa oikeusjärjestystä ja sen sääntöjä vastaan. Erityiskohtelun taustalla on myös ajatus siitä, että ihmisen normaaliin kasvuvaiheeseen kuuluu rajojen koettelu ja siten

¹² Tapaukset, joissa *ne bis in idem* mainitaan korkeimman oikeuden enakkopäätösten otsikossa ovat KKO 2010:45, 2010:46, 2010:82, 2011:35, 2011:80, 2011:93 ja 2011:111. Oikeuskirjallisuudesta ks. esim. Helenius 2010 ja Vuorenpää 2010 ja 2011.

¹³ Iän määrittämisestä ks. KKO 1952 II 10, 1964 II 84 ja 2010:77. Kahdessa ensin mainitussa tapauksessa henkilön, joka rikoksentekopäivänä oli täyttänyt 18 vuotta, katsottiin tehneen rikoksensa 15, mutta ei 18 vuotta täyttäneenä. Viimeksi mainitussa tapauksessa 15-vuotispäivänään rikoksen tehnyt henkilö ei täyttänyt rangaistusvastuun edellytyksenä olevaa 15 vuoden vastuukärajää, koska tekijän syntymäajasta ei katsottu olleen saatavissa tarkempaa selvitystä kuin päivän tarkkuudella ilmoitettu syntymäaika, eikä tällaista selvitystä katsottu myöskään olleen tarkoituksenmukaista edellyttää hankittavaksi.

¹⁴ Lappi-Seppälä 2008 s. 130.

¹⁵ HE 44/2002 vp. s. 14, Lappi-Seppälä 2008 s. 63 ja Marttunen 2008 s. 356–357.

myös erilaiset käytöshäiriöt. Useimmissa tapauksissa käytöshäiriöt loppuvat itsestään ajan myötä, ja niihin puuttuminen rikosoikeudellisin keinoin olisi monessa tilanteessa tarpeetonta. Nuoren häiriökäyttäytymiseen on kuitenkin syytä puuttua sosiaalitoimen keinoin. Varhainen puuttuminen ja varhainen rankaiseminen ovat siten kaksi eri asiaa.¹⁶

Nuorten seuraamusharkinnan erityispiirteenä on siten se, että heille määrätään rangaistus lievennetyn rangaistusasteikon mukaan. Nuorille voidaan myös omana erityisrangaistuksenaan tuomita nuorisorangaistus (RL 6:10 a §), ja heille on mahdollista määrätä ehdollisen rangaistuksen oheisseuraamuksena valvonta (RL 6:10 §). Nuoret voidaan vain painavista syistä tuomita ehdottomaan vankeusrangaistukseen (RL 6:9 §), eikä heille voida tuomita elinkautista vankeusrangaistusta (RL 6:8 §). Myös nuorten vankilassaoloaikaan on säädetty lievennyksiä (RL 2c:5 §).

Pyrkiminen vankeusrangaistuksen välttämiseen perustuu ajatukseen, jonka mukaan vankila on nuorelle kaikkein haitallisin sosiaalinen ympäristö. Jos nuoreen on kohdistettava vapaudenrajoituksia, tulee niiden tapahtua lastensuojeluyksikössä, ei vankilassa, koska vankilassa nuoren normaalilta kehitysprosessilta viedään mahdollisuudet, ja siellä nuorella on myös mahdollisuudet verkostoitua rikollisiin alakulttuureihin. Alaikäisenä vankilaan tuomitut nuoret myös uusivat rikoksensa muita todennäköisemmin, he kärsivät muita nuoria enemmän mielenterveyden ongelmista ja kuolleisuus on moninkertainen.¹⁷

Nuorilla myös toimenpiteistä luopumisen eli esitutinnan lopettamisen (esitutkinlaki ETL 4 § ja 43 §), syyttämättä (laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa, ROL 1:7-8 §) ja tuomitsematta (RL 6:12 §) jättämisen sekä sakon muuntorangaistuksen määräämättä jättämisen (RL 2 a:6 §) edellytykset ovat tavanomaista lievemmat. Rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumisen yhtenä taustaperiaatteena on tarkoituksenmukaisuus ja muiden keinojen ensisijaisuus. Myös tarkoitus seuraamusten porrastamiseen voi nuorten kohdalla olla syynä toimenpiteistä luopumiseen. Osa nuorten tekemistä rikoksista on nuoruuteen liittyvä ilmiö, joka menee monesti itsestään ohi. Tällaisten tilanteiden varalta seuraamusjärjestelmässä on oltava vaihtoehtoja, joilla hidastaa siirtymistä ankarimpaan ja usein myös haitallisimpaan seuraamukseen.¹⁸

2.2 Nuorille määrättävät seuraamukset

Nuoren tekemä rikos voi johtaa ankaruusjärjestyksessä seuraaviin rangaistuksiin: lievimpänä poliisin suullinen tai kirjallinen huomautus (ETL 43 §), seuraamusluonteinen syyttämättä jättäminen (ROL 1:7 §), rikesakko (RL 2 a:8 §), rangaistusmääräyssakko

¹⁶ HE 229/2009 vp. s. 4 ja Lappi-Seppälä 2008 s. 129.

¹⁷ Marttunen 2008 s. 339 sekä siinä mainitut lähteet.

¹⁸ Lappi-Seppälä 2008 s. 124.

(laki rangaistusmääräysmenettelystä 1 §), seuraamusluonteinen tuomitsematta jättäminen (RL 6:12 §), tuomioistuinsakko (RL 2 a: 1-3 §), ehdollinen vankeus (RL 2 b:3 §), jonka mahdollisia oheisseuraamuksia ovat sakko, yhdyskuntapalvelu ja valvonta (RL 6:10 §), nuorisorangaistus (RL 6:10 a §), yhdyskuntapalvelu (RL 6:11 §), valvontarangaistus (6:11 a §) ja ankarimpana ehdoton vankeusrangaistus (RL 2 c: 1-3 §). Näistä yksinomaan nuorille suunnattuja rangaistusmuotoja ovat ehdollisen vankeuden tehosteena tuomittava valvonta sekä nuorisorangaistus.

Ehdollisen vankeusrangaistuksen oheisseuraamuksena oleva valvonta voidaan tuomita alle 21-vuotiaalle nuorelle yhden vuoden kolmen kuukauden ajaksi, jos tätä on pidettävä perusteltuna tekijän sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi sekä uusien rikosten ehkäisemiseksi. Valvonnassa yhdistyvät kontrollin ja tuen tavoitteet painon ollessa selkeästi tuen ja ohjauksen puolella. Valvonnan järjestämisestä vastaa Kriminaalihuoltolaitos yhteistyössä kunnallisen sosiaalitoimen kanssa. Nuoresta laaditaan valvontasuunnitelma, jossa määritellään valvonta-ajan tavoitteen ja keinot. Käytännössä valvonta koostuu tapaamisesta ja yhteydenotoista nuoren kanssa.¹⁹

Vuonna 2005 pysyvästi käyttöön otettu nuorisorangaistus on sakkoa ankarampi, mutta ehdotonta vankeutta lievempi avoseuraamus.²⁰ Nuorisorangaistusta voidaan pitää myös ehdollista vankeusrangaistusta ankarampana sen intensiivisyyden vuoksi.²¹ Nuorisorangaistus tulee harkittavaksi niille nuorille, joille ehdollinen vankeus valvontoiheen ei ilmeisestikään ole riittävä varoitus rikollisen toiminnan jatkamisen suhteen, mutta joille ei kuitenkaan haluta tuomita ehdollista vankeutta.²² Nuorisorangaistuksen kohderyhmä on siten pieni, mutta siihen kuuluu poikkeuksellisen rikosalttiita ja ongelmaisia nuoria.²³ Nuorisorangaistus koostuu valvontatapaamisista, valvonnassa suoritettavista tehtävistä ja ohjelmista, niiden yhteydessä annettavasta tuesta ja ohjauksesta sekä työelämään ja työhön perehtymisestä. Nuorisorangaistuksen sisältö määritetään tuomioistuimen vahvistamassa toimeenpanosuunnitelmassa.

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen rangaistuslajia ja niiden osuuksia koskeva tutkimus osoittaa, että lainsäädännössä tarkoitettu nuorten lievempi kohtelu seuraamusharkinnassa toteutuu myös käytännössä. Tutkimuksen mukaan nuoret jätetään rangaistukseen tuomitsematta tai vaihtoehtoisesti tuomitaan lievempään rangaistukseen muita tekijöitä herkemmin. Vuoden 2008 tilastojen mukaan 15–17 -vuotiaista rikoksentehtävistä jätettiin rangaistukseen tuomitsematta 3,9 prosentissa, tuomittiin sakkoihin 78,1 prosentissa, ehdolliseen vankeusrangaistukseen 16,4 prosentissa, nuorisorangaistukseen 0,3 prosentissa, yhdyskuntapalveluun 0,1 prosentissa ja vankilaan 1,1 prosentissa tapauksia.²⁴ Sakkorangaistus on siten ehdottomasti yleisin nuorille

¹⁹ Lappi-Seppälä 2008 s. 114.

²⁰ HE 102/2004 vp. s. 16–17.

²¹ Ks. Marttunen 2005 s. 386.

²² HE 102/2004 vp. s. 17.

²³ Marttunen 2005 s. 379.

²⁴ Marttunen 2010 s. 391.

rikoksentekijöille määrättävä rangaistusmuoto. Rangaistuslajin valinta saattaa kuitenkin osittain selittyä myös sillä, että nuorten tekemät rikokset eivät yleensä ole rikoslain törkeimpiä. Yleisimmät poliisin tietoon tulevat nuorten tekemät rikokset ovat varkauksia, vahingontekoja, rattijuopumuksia, kulkuneuvon kuljettamisia oikeudetta, moottorikulkuneuvon käyttövarkauksia ja luvattomia käyttäjiä sekä pahoinpitelyjä. Myös huumausainerikokset ovat viime vuosina lisääntyneet.²⁵

3. Tahdonvastainen huostaanotto lastensuojelullisena toimenpiteenä

3.1 Taustaa

Lastensuojelun tarkoituksena on turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun (LSL 1 §). Lastensuojelutoimenpiteillä ei ole alaikäraja, ja niille on luonteenomaista pääsääntöisesti vapaaehtoisuuteen perustuva asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen yhteistyö ja toiminnan tähtääminen tulevaisuuteen. Kyse on sosiaalistavista ja nuorta tukevista toimista, joista vastaavat lastensuojeluviranomaiset, ja joissa keskeisimpänä tavoitteena on turvata lapsen etu.²⁶ Lapsen joudutaan kuitenkin hänen etunsa turvaamiseksi joskus kohdistamaan myös tahdonvastaisia lastensuojelullisia toimenpiteitä. Voimakkain näistä on lapsen tai nuoren tahdonvastainen huostaanotto.²⁷ Muita lapsi- ja perhekohtaisia lastensuojelutoimenpiteitä ovat lastensuojelutarpeen selvitys ja asiakassuunnitelma, avohuollon tukitoimet, kiireellinen sijoitus sekä huostaanottoon liittyvä sijaishuolto ja jälkihuolto (LSL 3 §).

Alaikäisten kiireellisten huostaanottojen ja pakkohuostaanottojen määrä on Suomessa kasvanut voimakkaasti viimeisen 20 vuoden aikana. Vuoden 2006 tilastot osoittavat, että 15–17-vuotiaita koskevien kiireellisten huostaanottojen määrä on yli kymmenkertaistunut vuodesta 1991 vuoteen 2006 ja pakkohuostaanottojen määrä yli viisinkertaistunut.²⁸ Vuonna 2006 toteutettu uusia lastensuojelun asiakkaita koskeva tutkimus²⁹ osoittaa, että lastensuojelun taustalla on moninaisia sekä lapsiin että heidän vanhempiinsa liittyviä ongelmia. Tyypillinen lastensuojelun asiakkaaksi joutuva on psyykkisistä ongelmista kärsivä moniongelmainen lapsi tai nuori, jolla on laaja kirjo koulunkäyntiin, rikoksiin, päihteisiin sekä perhe- ja ystäväsuhteisiin liittyviä ongel-

²⁵ HE 229/2009 vp. s. 4.

²⁶ HE 44/2002 vp. s. 14, Lappi-Seppälä 2008 s. 63 ja Marttunen 2008 s. 356–357.

²⁷ Matikkala 2010 s. 87 ja Lappi-Seppälä 2008 s. 130.

²⁸ Marttunen 2008 s. 359.

²⁹ Heino 2007. Tutkimus tehtiin kaikista vuoden 2006 aikana lokakuun loppuun mennessä tulleista uusista lastensuojelun asiakkaista Hämeenlinnassa, Porissa, Tampereella ja Tampereen seutukunnissa. Tutkimus koski siten kaikkia lastensuojelun asiakkaita, ei yksin huostaan otettuja lapsia.

mia.³⁰ Samansuuntaisia tutkimustuloksia osoittaa myös oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tahdonvastaisia huostaanottoja koskeva vuonna 2012 julkaistu tutkimus.³¹

Lapsen tai nuoren tekemät rikokset eivät vuoden 2006 tutkimuksessa kuitenkaan juurikaan nousseet esille ainakaan pääsyyinä lastensuojelun tarpeelle. Toisaalta noin 12 prosenttia lastensuojeluilmoituksista oli poliisin tekemiä.³² Lastensuojelun tarvetta kuvaavista tekijöistä vanhempien jaksamattomuus oli enemmän kuin joka kolmannen lapsen kohdalla vahvasti läsnä. Vanhempien jaksamattomuuden lisäksi lastensuojelutilanteen taustalla oli vahvasti läsnä myös perheristiriidat, vanhempien riittämätön vanhemmuus, vanhempien avuttomuus ja osaamattomuus sekä vanhempien mielen-terveysongelmat ja päihteiden väärinkäyttö. Keskeisimmät lapsiin liittyvät lastensuojelun tarvetta kuvaavat tekijät olivat lapsen ristiriidat vanhempiensa kanssa, koulun-ikäntä vaikeudet, psyykkiset tai fyysiset ongelmat sekä kehityksen viivästyminen.³³

3.2 Huostaanoton edellytykset ja sisältö

Lastensuojelulain mukaan lapsi on otettava sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, tai lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään. Huostaanottoon ja sijaishuollon järjestämiseen voidaan kuitenkin ryhtyä vain, jos muut avohuollon tukitoimet eivät olisi lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia tai mahdollisia taikka jos ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista (LSL 40 §). Lapsen huostaanotto ja sijaishuollon järjestäminen on siten viimesijainen toimenpide.³⁴

Huostaanottoa koskevan asian ratkaisee sosiaaliviranomaisen hakemuksesta hallinto-oikeus, jos lapsen huoltaja tai 12 vuotta täyttänyt lapsi vastustaa huostaanottoa tai siihen liittyvää sijaishuoltoon sijoittamista (LSL 43 §). Jos huostaanoton perusteena on lapsen oma käyttäytyminen, kuten rikoskierre, asiakirjoissa on yksilöitävä ja selvitettävä, miten se vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä. Asiakirjoista tulee ilmetä myös se, millä tavoin lapsen käyttäytymiseen on pyritty vaikuttamaan; mitä keinoja

³⁰ Heino 2007 s. 62.

³¹ De Godzinsky 2012 s. 46 ja 58–60. Tutkimuksen tausta-aineistoksi kerättiin 15.2. – 14.5.2010 välisenä aikana Helsingin, Turun, Hämeenlinnan, Oulun, Kuopion, Vaasan, Rovaniemen ja Kouvolan hallinto-oikeuksissa ratkaistut asiat (yhteensä 159), joissa oli ollut kyse joko tahdonvastaisesta huostaanotosta tai valituksesta suostumukseen perustuvassa huostaanotossa.

³² Heino 2007 s. 42.

³³ Heino 2007 s. 58–59.

³⁴ Rätty 2010 s. 296 ja Rätty 2007 s. 228. Huostaanottoa ei voida myöskään käyttää esimerkiksi lapsen epäillyksi tekemän rikoksen selvittelyn turvaamiseksi. Ks. OKA 25.11.2002, jossa apulaisoikeuskansleri totesi, että esitutinnan turvaaminen ei ole laissa säädetty peruste kiireelliselle huostaanotolle.

on käytetty ja mitä tuloksia asiassa on mahdollisesti saatu, sekä se miten lapsi ja vanhemmat suhtautuvat asiaan ja tarjottuihin tukitoimiin.³⁵

Huostaanotto on voimassa toistaiseksi ja se on lopetettava, kun huostassapidon ja sijaishuollon tarve lakkaa. Huostaanoton edellytysten lakkaamisesta huolimatta huostassapitoa ei kuitenkaan saa lopettaa, jos lopettaminen on selvästi vastoin lapsen etua. Tässä arvioinnissa on otettava huomioon sijaishuollon kesto-aika, lapsen ja sijaishuolto-antavan välillä vallitsevan kiintymyssuhteen laatu, lapsen ja hänen vanhempiensa välinen kanssakäyminen sekä lapsen mielipide (LSL 47 §). Huostaanotetulle lapselle on aina järjestettävä sijaishuolto, joka tarkoittaa lapsen hoidon ja kasvatuksen järjestämistä kodin ulkopuolella joko perhekodissa tai laitoshoidona lastenkodissa, nuorisokodissa, koulukodissa tai muussa näihin rinnastettavassa paikassa.³⁶

Huostaanoton aikana lapsiin voidaan tietyin edellytyksin kohdistaa erilaisia rajoitustoimenpiteitä, kuten yhteydenpidon rajoittaminen (LSL 62 §), aineiden ja esineiden haltuunotto (LSL 65 §), henkilötarkastus ja henkilökatsastus (LSL 66 §), omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, lähetysten luovuttamatta jättäminen (LSL 67 §), kiinnittäminen (LSL 68 §), liikkumisvapauden rajoittaminen (LSL 69 §) ja eristäminen (LSL 70 §).

Näistä toimenpiteistä liikkumisvapauden rajoittamisen käyttäminen on yhdistetty suoraan siihen, että lapsen sijaishuoltoon johtanut päätös on tehty sillä perusteella, että lapsi on vaarantanut vakavasti terveystään tai kehitystään tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon ja hän jatkaa tätä käytöstään laitoksessa tai rajoitus on lapsen hoidon tai huollon kannalta muutoin tarpeen lapsen suojelemiseksi häntä itseään vakavasti vahingoittavalta käyttäytymiseltä.

Rajoitustoimenpiteiden keskeisenä tarkoituksena on varmistaa huostaanoton tarkoituksen toteuttaminen taikka lapsen, toisen henkilön tai omaisuuden suojaaminen. Rajoitustoimenpiteitä saa kohdistaa lapseen vain siinä määrin kuin sijaishuoltoon johdaneen päätöksen tarkoituksen toteuttaminen, lapsen oma tai toisen henkilön terveys tai turvallisuus taikka muun mainituissa säännöksissä säädetyn edun turvaaminen välttämättä vaatii. Toimenpiteet on toteutettava mahdollisimman turvallisesti ja lapsen ihmisarvoa kunnioittaen (LSL 64 §).

Rajoitusten käyttäminen rangaistuksena on aina kiellettyä. Rajoitustoimenpiteiden käyttämisessä on kuitenkin aina kysymys tosiasiaa myös hallinnollisen pakon käyttämisestä. Kaikissa rajoitustoimenpiteissä puututaan johonkin lapsen perusoikeuteen – hänen liikkumisvapauteensa, perhe-elämän suojaan, tahdonvapauteen, fyysiseen vapauteen, sekä yksityisyyden ja omaisuuden suojaan. Pakon käyttämisessä on kuitenkin tehtävä ero rajojen asettamiseen lapselle, jolloin kyse on kasvatuksellisen ”pakon”

³⁵ Ks. Rätty 2010 s. 300 ja Rätty 2007 s. 232.

³⁶ Lappi-Seppälä 2008 s. 130.

käyttämisestä. Normaalit lapselle asetettavat seuraamukset ja kasvatustoimenpiteet eivät ole lain tarkoittamia toimenpiteitä.³⁷

Viimeaikaisessa oikeuskäytännössä on ilmennyt, että rajoituksia on lastensuojelulaitoksissa käytetty myös rangaistuksena. Apulaisoikeuskansleri on ratkaisussaan 24.5.2012 (1001/3/12) puuttunut siihen, että eräässä yksityisessä lastensuojelulaitoksessa rajoituksia oli säännöllisesti käytetty rangaistuksena ilman, että rajoituksista oli tehty asianmukaisia valituskelpoisia päätöksiä. Kyseisissä tilanteissa oli muun muassa rajoitettu huostaan otettujen lasten oikeutta pitää yhteyttä vanhempiinsa sekä heidän oikeuttaan luottamuksellisen viestin suojaan.

4. Tahdonvastainen huostaanotto ja ne bis in idem -kielto

4.1 Sääntely ja oikeuskäytäntö

EIS:n 7. lisäpöytäkirjan 4 artiklan 1 kappaleen mukaan ketään ei saa saman valtion tuomiovallan nojalla tutkia uudelleen tai rangaista oikeudenkäynnissä rikoksesta, josta hänet on jo lopullisesti vapautettu tai tuomittu syylliseksi kyseisen valtion lakien ja oikeudenkäyntimenettelyn mukaisesti. Samankaltainen säännös on myös kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 14 artiklan 7 kappaleessa, jonka mukaan ketään ei saa tutkia tai rangaista uudelleen rikoksesta, josta hänet on jo lopullisesti tuomittu syylliseksi tai vapautettu asianomaisen maan lain ja oikeudenkäyntijärjestyksen mukaisesti.

Ne bis in idem -säännös kieltää paitsi kahdesti rankaisemisen myös kahdesti tutkimisen. Sen tarkoituksena on turvata, että henkilö, jota on jo kerran syytetty tietyistä teosta, ei joudu uudelleen syytteeseen samasta teosta riippumatta siitä, onko hänet tuomittu vai vapautettu syytteestä. Säännöksen tarkoituksena ei sen sijaan ole sen varmistaminen, että tuomittu kokonaisrangaistus muodostuisi oikeudenmukaiseksi suhteessa niihin teoihin, joiden perusteella rangaistukset on määrätty. Säännöksen kannalta merkityksetöntä on siten se, otetaanko mahdollinen rangaistus huomioon uutta rangaistusta määrättäessä.³⁸ Tästä syystä ne bis in idem -kieltoa ja sanktiokumulaation nojalla tapahtuvaa rangaistuksen kohtuullistamista (RL 6:7) on tarkasteltava toisistaan erillisinä siten, että ensin arvioidaan ne bis in idem -kiellon soveltuminen ja vasta tämän jälkeen – mikäli katsotaan, ettei kielto sovellu – siirrytään punnitsemaan kohtuullistamissäännöksen soveltumista.

³⁷ Rätty 2010 s. 454–456 ja Rätty 2007 s. 357–358. Lapselle asetettavien hyväksyttävien rajojen ja toisaalta lapsen perusoikeuksien rajoittamisen välinen ero ei ole aina selkeä. Jos kysymys on selkeästi lapsen hoidon ja huolenpidon järjestämisestä ja siihen liittyvien normaalien rajojen asettamisesta (”Ruokailun aikana matkapuhelin on kiinni” tai ”On koeviikko, ulos ei ole enää näin myöhään syytä lähteä”), kysymys ei ole lain tarkoittamista rajoitustoimenpiteistä.

³⁸ Helenius 2010 s. 766–767 ja Vuorenpää 1/2010 s. 102.

Tämän kirjoituksen aiheen kannalta *ne bis in idem* -kiellon harkinnassa on viime kädessä kysymys siitä, voiko hallinnollisen ratkaisun oikeusvoimavaikutus sitoa myös yleisiä tuomioistuimia. Aiemmin on katsottu, että ainoastaan tuomioistuinratkaisut voivat saavuttaa oikeusvoiman. Sen sijaan hallinnollisten viranomaisten ratkaisut eivät aiemman kannan mukaan voi milloinkaan oikeusvoimamielessä sitoa tuomioistuimia. Nyttemmin EIT:n antaman ratkaisun *Ruotsalainen vs. Suomi* 16.6.2009 perusteella on kuitenkin katsottava, että ratkaisun negatiivinen oikeusvoimavaikutus ylittää rikosprosessin ja hallintoprosessin välisen rajan.³⁹

Arvioitaessa sitä, onko *ne bis in idem* -kieltoa rikottu, on ensin ratkaistava, estääkö aiempi ratkaisu uuden asian käsittelyn eli onko asialla rikosoikeudellinen luonne ja onko asia tullut ensimmäisessä käsittelyssä lopullisesti ratkaistuksi. Tämän jälkeen on vielä arvioitava, onko kysymys artiklan tarkoittamalla tavalla samasta asiasta. Tässä kirjoituksessa keskitytään ensin mainittuun eli siihen, voidaanko huostaanottokäsittelyllä katsoa olevan rikosoikeudellinen luonne ja milloin huostaanottopäätöksen on katsottava tulleen lopulliseksi. Päätöksen lopulliseksi tulemisen osalta voidaan todeta, että kiellon soveltamisen edellytyksenä on, että henkilö on jo lopullisesti vapautettu tai tuomittu syylliseksi kyseisen valtion lakien ja oikeudenkäyntimenettelyn mukaisesti. Säännös ei kuitenkaan yksiselitteisesti kiellä rinnakkaisia samaa asiaa koskevia prosesseja eli se ei yleisellä tasolla saa aikaan niin sanottua *lis pendens* -vaikutusta.⁴⁰

EIT:n ratkaisukäytännössä on kehitetty kolme erillistä kriteeriä sen arvioimiseksi, onko kyseessä EIS:n 7. lisäpöytäkirjan 4 artiklan 1 kappaleen tarkoittamasta rikosasiasta. Nämä niin sanotut Engelin kriteerit on vahvistettu ensimmäisen kerran tapauksessa *Engel ym. vs. Alankomaat* 8.6.1976 ja sen jälkeen muun muassa EIT:n suuren jaoston ratkaisuihin *Ezeh ja Connors vs. Yhdistynyt kuningaskunta* 9.10.2003 ja *Jusila vs. Suomi* 23.11.2006. Mainitut Engelin kolme kriteeriä ovat teon oikeudellinen luonnehdinta kansallisessa lainsäädännössä sekä teon ja seuraamuksen tosiasiallinen luonne. Kriteerit ovat vaihtoehtoisia, mutta myös niiden yhteisvaikutus tulee ottaa huomioon, mikäli jonkin kriteerin nojalla ei päästä selkeään lopputulokseen.⁴¹ Mikäli ensimmäinen kriteeri täyttyy, kysymys on EIT:n mukaan aina rikosasiasta. Jos ensimmäinen kriteeri ei täyty, tilannetta arvioidaan kahden viimeksi mainitun seikan perusteella, mitkä seikat ovat lähtökohtaisesti vaihtoehtoisia. Riittävää siis on, että teko on luonteeltaan rikos tai että teosta voidaan määrätä seuraamus, joka luonteeltaan tai kovuudeltaan kuuluu yleensä rikosseuraamusten piiriin.⁴² Edellä mainituissa ratkaisuihin todetun mukaisesti ensimmäisellä kriteerillä eli teon oikeudellisella luonnehdinnalla kansallisessa lainsäädännössä on vain muodollinen ja suhteellinen arvo. Suurempaa painoa on annettava toiselle ja kolmannelle kriteerille eli teon ja seuraamuksen tosiasialliselle luonteelle.

³⁹ Vuorenää 1/2010 s. 98–100 ja siinä mainitut lähteet.

⁴⁰ KKO 2010:46, kohta 39, Helenius 2010 s. 774 ja Vuorenää 2/2010 s. 1115.

⁴¹ Helenius 2010 s. 767.

⁴² Vuorenää 1/2010 s. 95.

Toista kriteeriä eli normin todellista luonnetta arvioitaessa on tapauksissa Zolotukhin vs. Venäjä 10.2.2009 ja Ruotsalainen vs. Suomi 16.6.2009 esitetyn mukaisesti tarkasteltava paitsi siinä kuvattua tekoa, myös sen rikkomisesta säädettyä seuraamusta. Perustavanlaatuinen arviointi liittyy siihen, onko säännöksen ensisijaisena tarkoituksena rankaiseminen ja ennaltaehkäiseminen, joita pidetään tunnusomaisina ominaisuuksina rikosoikeudellisille seuraamuksille. Tarkoituksena on erottaa todelliselta luonteeltaan repressiiviset sanktiot sellaisista sanktioista, joilla on ainoastaan ennaltaehkäisevä tai kompensatorinen ja restitutiivinen päämäärä, ja joita ei määrätä tekijän syyllisyyteen otetun kannan perusteella.⁴³ Mainituissa Ezech ja Connors, Jussila sekä Ruotsalainen tapauksissa vahvistetun mukaan teon luonnetta arvioitaessa on lisäksi otettava huomioon muun muassa se, ovatko säännökset yleisiä, kaikkiin kansalaisiin kohdistuvia.

Seuraamuksen luonteella ja ankaruudella viitataan tietyn seuraamuksen kvalitatiiviseen luonteeseen ja kvantitatiiviseen laajuuteen. Seuraamuksen luonnetta arvioitaessa vapaudenmenetys muodostaa mainituissa Ezech ja Connors ja Zolotukhin tapauksissa sekä tapauksessa Maresti vs. Kroatia 25.6.2009 todetun mukaisesti oletettaman siitä, että kysymys on rikosasiasta.⁴⁴ Tämä oletama voidaan kuitenkin kumota, mutta vain poikkeuksellisesti ja vain, jos vapaudenriistoa ei voida pitää merkittävän haitallisena sen laatu, kesto ja toimeenpanotapa huomioon ottaen. Toisaalta myöskään seuraamuksen lievyys ei edellä mainituissa sekä Suomea koskeneessa Jussila -tapauksessa todetun mukaisesti yksin merkitse sitä, ettei asiaa olisi pidettävä rikosasiaina. Tapauksessa Ruotsalainen vs. Suomi vahvistetun mukaisesti myös se, että seuraamukset eivät ole korvausta vahingosta, vaan niillä on ennaltaehkäisevä ja rangaistuksellinen tarkoitus, osoittaa, että kyse on rikosasiasta.

EIT:n ratkaisukäytännössä on edelleen kuitenkin katsottu, että samastakin teosta voidaan ne bis in idem -kiellon estämättä tuomita useampia seuraamuksia⁴⁵ samaan tai erikin aikaan vireillä olevissa erillisissä käsittelyissä, jos näillä käsittelyillä on riittävän läheinen asiallinen ja ajallinen yhteys. Tämän yhteyden on tapauksessa Nilsson vs. Ruotsi 13.12.2005 katsottu täyttyvän ainakin ajokortin peruuttamista liikennerikosta koskevassa asiassa. Tapauksessa Phillips vs. Yhdistynyt Kuningaskunta 5.7.2001 tämän yhteyden on katsottu täyttyvän myös rikostuomion ja siihen perustuvan erillisen menettämisseuraamustuomion osalta.

Ne bis in idem -kielto on saanut runsaasti huomiota myös kansallisessa oikeuskäytännössämme. KKO on antamissaan ratkaisuissa 2010:45, 2010:46 ja 2010:82 ensimmäistä kertaa ottanut kantaa kysymykseen siitä, onko luonnolliselle henkilölle määrättyä veronkorotusta pidettävä rikosoikeudelliseen seuraamukseen rinnastettavana seuraamuksena. Mainituissa ratkaisuissa KKO on todennut, että veronkorotusten määrääminen on hallintomenettelyä, eikä sitä ole kansallisesti pidetty rikosasiaina,

⁴³ Helenius 2010 s. 768.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Vuorenperä 1/2010 s. 104.

joka estäisi asian käsittelyä uudelleen rikosoikeudenkäynnissä. Toisaalta EIT:n ratkaisukäytännössä on omaksuttu selvästi kansallista oikeuttamme laajempi tulkinta. Siellä rikosoikeudellisiin seuraamuksiin on tietysin edellytyksin rinnastettu myös sellaiset hallinnolliset seuraamukset, jotka ovat yleisesti sovellettavia, ja joilla on ennakkoehkäiseviä tarkoituksia toteuttava rangaistuksellinen luonne ja jotka eivät ole hyvin vähäisiä.

KKO on tullut siihen johtopäätökseen, että veronkorotusten määrääminen on Euroopan ihmisoikeussopimuksen 7. lisäpöytäkirjan 4 artiklan 1 kappaleen soveltamisen kannalta rikosasia. Veronkorotusasia kuuluu siten *ne bis in idem* -kiellon alaan, eikä henkilöä, jolle on määrätty veronkorotus, voida enää uudessa rikosoikeudenkäynnissä syyttää samaa asiaa koskevasta veropetoksesta. Tämä koskee kuitenkin vain sellaisia tilanteita, joissa veronkorotukset ovat tulleet lopullisiksi ennen syytteen vireilletuloa.⁴⁶ Ratkaisun lopulliseksi tuleminen rikosprosessin syytteen vireille tulon jälkeen ei KKO:n ratkaisun 2010:82 mukaan estä tuomitsemasta henkilöä rangaistukseen tuomioistuimessa. Ratkaisuissa 2010:45 veronkorotus oli tullut lopulliseksi ennen syytteen vireilletuloa, joten törkeää veropetosta koskeva syyte jätettiin tutkimatta. Asian jättämistä tutkimatta perusteltiin sillä, että *ne bis in idem* -kiellon tarkoituksen kannalta ei ole perusteltua, että jälkimmäinen oikeudenkäynti johtaisi aineellisen ratkaisun antamiseen.

KKO on lisäksi suhteellisen tuoreessa ratkaisussaan 2012:46 ottanut kantaa siihen, oliko vankeusvangille poistumislupaehtojen rikkomisesta kurinpitorangeistuksena määrättyä kolmen vuorokauden yksinäisyysrangaistusta pidettävä rikosoikeudellisena seuraamuksena ja estikö se henkilön tuomitsemisen dopingrikoksesta. KKO päätyi katsomaan, että kyse ei ollut sellaisesta seuraamuksesta, joka estäisi syytteen nostamisen samassa asiassa. Tähän johtopäätökseen KKO päätyi muun muassa siitä syystä, että kyse on kansallisen lainsäädännön mukaan kurinpidollisesta eikä rikosoikeudellisesta seuraamuksesta, mikä seuraamus voi kohdistua vain vankiin ja joka ei tosiasiallisesti pidennä henkilön suorittamaa vankeusaikaa.

4.2 *Ne bis in idem* -kiellon soveltuminen huostaanottotilanteissa

Kysymystä siitä, estääkö nuoreen hänen tekemänsä rikoksen perusteella kohdistettu tahdonvastainen huostaanotto tutkimasta tai hyväksymästä häntä vastaan samaa rikosasiaa koskevan syytteen, ei ainakaan korkeimman oikeuden julkaistussa ratkaisukäytännössä ole käsitelty. Kysymys on siitä huolimatta aiheellinen. Huostaanotettu lapsi sijoitetaan aina kodin ulkopuolella joko perhekotiin tai laitoshoitona lastenkotiin, nuorisokotiin, koulukotiin tai muuhun näihin rinnastettavaan paikkaan ja huostaanotto

⁴⁶ Ks. ratkaisua koskevaa kritiikkiä Vuorenperä 2011 s. 159, jossa on katsottu KKO:n tuominnan vastajan EIS:n sananmuodon vastaisesti kahteen kertaan samasta teosta.

kohdistuu siten nuoren henkilökohtaiseen vapauteen. EIT on myös useissa ratkaisuisaan todennut, että lapsen huostaanottoa koskevilla toimenpiteillä puututaan nuoren oikeuteen nauttia perhe-elämän suojaa.⁴⁷

Arvioitaessa *ne bis in idem* -kiellon soveltumista huostaanottotilanteissa keskeistä on se, onko huostaanottoa pidettävä rikosoikeudelliseen seuraamukseen rinnastettavana. Tätä kysymystä on arvioitava ennen kaikkea EIT:n ratkaisukäytännössä kehitettyjen ja myös kansallisessa oikeuskäytännössämme hyväksytyjen ja sovellettujen Engelin kriteerien eli teon oikeudellisen luonnehdinnan kansallisessa lainsäädännössä sekä teon ja seuraamuksen tosiasiallisen luonteen valossa.

Tahdonvastaista huostaanottoa koskevan asian ratkaisee sosiaaliviranomaisen hakemuksesta hallinto-oikeus. Kyse on siten kansallisessa oikeudessa hallintolainkäytöstä, jota ei ole perinteisesti rinnastettu rikosoikeuteen. Huostaanotto on myös luonteeltaan lapsen etua ajava toimenpide, koska sen tarkoituksena on turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun. Huostaanottoa ei siten ole sen kansallisen luonnehdinnan perusteella pidettävä rikosasiana. EIT:n ratkaisukäytännössä on kuitenkin omaksuttu kansalliseen oikeuteemme verrattuna selvästi laajempi tulkinta rikosoikeudelliselle seuraamukselle. Sen mukaan teon oikeudellisella luonnehdinnalla kansallisessa lainsäädännössä on vain muodollinen ja suhteellinen arvo. Suurempaa painoa on annettava teon ja seuraamuksen tosiasialliselle luonteelle.

Teon tosiasiallista luonnetta arvioitaessa huostaanoton rikosoikeudellista luonnehdintaa vastaan puhuu se, että huostaanoton ensisijaisena tarkoituksena ei ole nuoren rankaiseminen ja rikosten ennaltaehkäiseminen, vaan sen perimmäisenä tavoitteena on turvata lapsen etu. Lastensuojelullisesti kyse on kehityksensä vaarantavan alaikäisen lapsen suojelemisesta ja kasvatuksesta. Huostaanoton rikosoikeudellisen luonnehdinnan puolesta sen sijaan puhuu se, että kysymys on yleisestä säännöksestä, joka koskee kaikkia nuoria henkilöitä.

Seuraamuksen luonnetta arvioitaessa huostaanoton rikosoikeudellisen luonnehdinnan puolesta puhuu ensinnäkin se, että huostaanottopäätöksiä koskevan tutkimuksen mukaan huostaanotetut lapset ja heidän vanhempansa kokevat huostaanoton lähes poikkeuksetta rangaistuksena.⁴⁸ Tätä huostaanoton kohteena olevien lasten subjektiivista käsitystä ei voi ohittaa seuraamuksen luonnetta arvioitaessa.

Huostaanoton rikosoikeudellista luonnetta puoltaa myös se, että huostaanotto rajoittaa nuoren henkilökohtaista vapautta. EIT:n ratkaisukäytännössä lausutun perusteella vapaudenmenetyks muodostaa oletettaman siitä, että kysymys on rikosoikeudellisesta seuraamuksesta. Tämä oletama voidaan poikkeuksellisesti kumota, jos

⁴⁷ EIT 12.7.2001 K ja T vs. Suomi ja EIT 30.5.2006 R vs. Suomi.

⁴⁸ Marttunen 2008 s. 387. Ks. myös Kuula & Pitts & Marttunen 2006 s. 325, jossa on nostettu esiin kysymys siitä, toimiiko Suomessa kansainvälisesti verrattuna eräänlainen lasten ja nuorten piilo-oikeusjärjestelmä, jossa normirikkomusten johdosta lapsiin ja nuoriin kohdistetaan vapautta rajoittavia seuraamuksia lastensuojelu- ja hoitokäytäntöjen muodossa. Ks. myös tätä kommenttia koskevaa kritiikkiä Savolainen & Hinkkanen & Pekkarinen 2007 s. 35.

vapaudenmenetystä ei voida pitää merkittävän haitallisena sen laatu, kesto ja toimeenpanotapa huomioon ottaen. Huostaanottoon liittyvä vapaudenmenetyksessä ei ole kysymys vankeusrangaistukseen rinnastettavissa olevasta vapaudenriistosta, vaan huostaanotetulla lapsella on lähtökohtaisesti edelleen oikeus käydä koulua, liikkua vapaasti ja pitää yhteyttä perheeseensä ja ystäviinsä. Huostaanotto toteutetaan kuitenkin toistaiseksi voimassa olevana, joten se voi kestää hyvinkin pitkän ajan, jopa vuosia. Huostaanoton kesto ei käytännössä voida ennakolta määritellä, koska sen kesto riippuu useista lapsesta riippumattomista tekijöistä. Huostaanotetun lapsen näkökulmasta tällaista ennalta määräämättömän ajan kestävää seuraamusta on siten pidettävä merkittävän haitallisena.

Olettaman puolesta puhuu myös se, että huostaanotettuun lapseen voidaan huostaanoton aikana kohdistaa erilaisia rajoitustoimenpiteitä. Näistä toimenpiteistä liikumisvapauden rajoittamisen käyttäminen on yhdistetty suoraan siihen, että lapsen sijaishuoltoon johtanut päätös on tehty, koska lapsi on tehnyt muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon, ja hän jatkaa tätä käytöstään laitoksessa. Rajoitustoimenpiteiden käyttämisessä on aina kysymys tosiasiallisesta myös hallinnollisen pakon käyttämisestä, ja niissä puututaan aina johonkin lapsen perusoikeuteen. Kyse ei ole sellaisista tavanomaisista kasvatustoimenpiteistä, joita jokaisen lapsen kasvatuksessa joudutaan joskus käyttämään, vaan ne ovat pikemminkin rinnastettavissa sellaisiin poliisi- ja pakkokeinolaissa säädettyihin toimenpiteisiin, jollaisia on tapana kohdistaa rikoksesta epäiltyihin.

Punnittaessa olettaman kumoamisen puolesta ja sitä vastaan puhuvia seikkoja voidaan todeta, että vaikka huostaanotto ei olekaan vankeusrangaistukseen rinnastettavissa, siinä on kuitenkin aina kysymys jonkinasteisesta alaikäisen lapsen henkilökohtaiseen vapauteen puuttumisesta, joka on voimassa toistaiseksi, ja johon voidaan liittää erilaisia muita lapsen perusoikeutta rajoittavia toimenpiteitä. Alaikäiseen kohdistettuna huostaanoton haitallisuutta ei tulisi myöskään tulkita suppeasti. Huostaanottoa on siten pidettävä luonteeltaan merkittävän haitallisena.

Huostaanoton rinnastamista rikosoikeudelliseen seuraamukseen tukee myös se, että alaikäisen lapsen vapauteen ja perhe-elämän suojaan puuttuvana sitä voidaan pitää huomattavasti ankarampana seuraamuksena kuin esimerkiksi rahalla suoritettavaa veronkorotusta, mikä on sekä EIT:n että KKO:n oikeuskäytännössä rinnastettu rikosoikeudelliseen seuraamukseen. Nykyisestä oikeuskäytännöstä voidaan siten saada tukea tulkinnalle, jonka mukaan rikosperusteinen huostaanotto olisi rinnastettavissa rikosoikeudelliseen seuraamukseen. Tätä johtopäätöstä tukee lisäksi se, että Suomessa lastensuojelujärjestelmän piirissä toteutetaan osin niitä toimenpiteitä, joista muualla päättävät nuorisotuomioistuimet, joten kysymys on seuraamuksesta, joka eräissä muissa Euroopan maissa katsottaisiin osaksi rikosoikeudellista seuraamusjärjestelmää. Suomen nuorisovankiluku on kansainvälisessä vertailussa hyvin alhainen⁴⁹, eikä

⁴⁹ Ks. Marttunen 2010 s. 398. Suomessa alle 18-vuotiaita vankeja on jo vuosikymmenten ajan ollut vain muutama ja koko ikäryhmän osuus vankipopulaatiosta on 0,1 prosenttia.

Suomessa ole nuorisovankiloita, mikä selittyy sillä, että näitä laitoksia vastaavat Suomessa erilaiset lastensuojelulaitokset.⁵⁰ Huostaanottopäätöksiä koskevan tutkimuksen mukaan nuorisovankiluku antaa kuitenkin väärän kuvan nuoriin kohdistuvasta pakosta, koska osa lastensuojelun laitossijoitukseen johtavista pakkotoimista perustuu rikoksiin. Tutkimuksen mukaan arviolta noin 150 15–17 -vuotiasta nuorta on vuosittain tahdonvastaisesti huostaanotettuna osaksi rikoskäyttäytymisen vuoksi. Tämä on moninkertaisesti suurempi kuin vankiloissa olevien nuorten määrä.⁵¹

Edellä mainitun perusteella voidaan todeta, että tahdonvastainen huostaanotto voidaan Engelin kriteerien valossa tulkita olevan EIS:n 7. lisäpöytäkirjan 4 artiklan soveltamisen kannalta rikosoikeudellinen seuraamus. Tulkinta on kuitenkin tehtävä tapauskohtaisesti. Huostaanottoa ei ole syytä tulkita rikosoikeudelliseksi seuraamukseksi niissä ilmeisesti suurimmassa osassa tapauksia, joissa huostaanotto olisi joka tapauksessa ollut aiheellinen ilman nuoren tekemää rikostakin. Rikosoikeudellisessa rangaistusvastuussa olevia nuoria saattaa kuitenkin olla huostaanotettuna myös yksinomaan heidän rikoskäyttäytymisensä vuoksi. Kun huostaanotto voidaan rikospusteella toteuttaa jo ennen rikoksen tuomioistuinkäsittelyä, mahdollista on, että tuomioistuimiin tulee ratkaistavaksi nuorten rikosasioita, joissa syytetty nuori on saman rikoksen perusteella otettu huostaan.⁵²

Mikäli nuori on syytteessä rikoksesta, jonka perusteella hänet on jo otettu tahdonvastaisesti huostaan, ei voitane sulkea pois sitä mahdollisuutta, että rikosasiaa ei voida enää tuomioistuimessa tutkia, koska nuoren katsotaan huostaanoton perusteella jo tulleen rangaistuksi samasta rikoksesta. Tällaisen johtopäätöksen tekeminen edellyttää kuitenkin sitä, että rikosasiaa käsittelevällä tuomioistuimella on käytössään nuoren huostaanottoa koskeva päätös sekä siihen liittyvä muu mahdollinen selvitys, josta ilmenee, mihin huostaanotto on perustunut. Tämä ei tuottane ongelmia, koska lain (ETL 33 §, OK 12:1 § ja LSL 24 §) mukaan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle on varattava tilaisuus osallistua nuoren tekemää rikosta koskevaan esitutkintaan ja asian tuomioistuinkäsittelyyn.

KKO:n ratkaisukäytännön mukaan tekijälle rikoksesta jo tuomitut seuraamukset (veronkorotus) estävät syytteen nostamisen samasta rikoksesta vain sellaisissa tilanteissa, joissa ne ovat tulleet lopullisiksi ennen syytteen vireilletuloa. Huostaanottopäätös voi siten estää samaa asiaa koskevan uuden rikosprosessin vain sellaisessa tilanteessa, jossa huostaanottopäätös on jo ehtinyt tulla lainvoimaiseksi ennen syytteen vireilletuloa. Tällaisten tilanteiden voidaan olettaa olevan harvinaisia. Oikeuspo-

⁵⁰ Lappi-Seppälä 2008 s. 103.

⁵¹ Marttunen 2010 s. 399.

⁵² Poissuljettua ei ole myöskään se, että nuori on tuomioistuimessa jo tuomittu rangaistukseen samasta rikoksesta, jonka perusteella hänet myöhemmin otetaan huostaan. Tässä kirjoitelmassa keskitytään kuitenkin huostaanoton merkitykseen yleisessä tuomioistuimessa tapahtuvassa nuorten seuraamus-harkinnassa, joten siihen, miten asiaan tulisi hallinto-oikeudessa suhtautua, ei ole mahdollista tämän kirjoituksen puitteissa ottaa kantaa.

liittisen tutkimuslaitoksen vuonna 2012 julkaiseman tahdonvastaisia huostaanottoja koskevan tutkimuksen mukaan lastensuojelulakiin vuonna 2008 tehty muutos, jonka mukaan tahdonvastaiset huostaanottoasiat käsitellään nykyään ensiasteena hallinto-oikeuksissa, on johtanut siihen, että korkeimmassa hallinto-oikeudessa (KHO) valitukset ovat lisääntyneet ja käsittelyajat pidentyneet.⁵³ Nuoria koskeva esitutkinta ja syyteharkinta on toimitettava kiireellisesti, joten tahdonvastaista huostaanottoa koskeva päätös lienee vain poikkeuksellisesti tullut lainvoimaiseksi jo ennen syytteen vireilletuloa.

Edellä mainitun perusteella voidaan todeta, että nykyisen oikeuskäytännön valossa tahdonvastainen huostaanotto estänee vain poikkeuksellisesti rikosasian tutkimisen tuomioistuimessa, koska huostaanottopäätökset ehtivät vain harvoin tulla lopulliseksi ennen syytteen vireilletuloa. Toisaalta voitaisiin myös ajatella, että huostaanoton osalta seuraamuksen lainvoimaisuudella ei pitäisi voida katsoa olevan samanlaista merkitystä kuin veronkorotuksen osalta, koska huostaanottoon liittyvä vapaudenmenetytys laitetaan täytäntöön välittömästi sen lainvoimaisuudesta huolimatta. Näin ollen, vaikka huostaanotto myöhemmin katsottaisiinkin perusteettomaksi, ei se poista sitä, että nuori on sen vuoksi tosiasiallisesti jo ollut vapautensa menettänyt. Kyse ei siten ole sellaisesta veronkorotukseen rinnastettavasta seuraamuksesta, jonka vaikutukset on mahdollista poistaa muutoksenhaussa ennen päätöksen lainvoimaiseksi tuloa.

5. Rangaistuksen lieventäminen nuoreen kohdistetun huostaanoton perusteella

5.1 Sääntely ja oikeuskäytäntö

Rikoslain 6 luvun 4 §:n mukaan rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen. Pykälä sisältää rangaistuksen mittaamisen johtavan periaatteen eli suhteellisuusperiaatteen, joka asettaa rajat rangaistuksen määrälle. Periaatteen taustalla on ajatus, että rangaistuksen ankaruuden ja rikoksen törkeyden välillä tulee vallita oikeudenmukainen suhde.⁵⁴ Suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteen määräämästä kohtelusta saatetaan yksittäistapauksissa kuitenkin joustaa vetoamalla kohtuullistamisperiaatteeseen, jossa painopiste on tekijälle tuomittavan seuraamuksen vaikutusten arvioimisessa.⁵⁵

Kohtuullistamisperusteita koskevan rikoslain 6 luvun 7 §:n 1 kohdan mukaan rangaistusta lieventävänä seikkana on otettava huomioon myös tekijälle rikoksesta johtunut tai hänelle tuomiosta aiheutuva muu seuraus, jos vakiintuneen käytännön mukai-

⁵³ De Godzinsky 2012 s. 142–143.

⁵⁴ Lappi-Seppälä 2008 s. 137.

⁵⁵ Lappi-Seppälä 2008 s. 140.

nen rangaistus johtaisi näistä syistä kohtuuttomaan tai poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen.⁵⁶ Lainkohdan tarkoittamat muut seuraukset voivat olla viranomaisten määräämiä seuraamuksia, kuten vahingonkorvaus tai kurinpitotoimenpiteet, epävirallisia seuraamuksia, kuten työpaikan menetys tai rikoksen saama julkisuus taikka teon tosiasiallisia seuraamuksia, kuten rikosentekijän vakava vammautuminen.⁵⁷ Lainkohdassa tarkoitettu muu seuraus voi tarkoittaa myös lastensuojelutoimenpiteitä,⁵⁸ kuten rikosperusteista huostaanottoa.⁵⁹

Peruste on tarkoitettu poikkeussäännöksi, koska rikoksiin liittyy säännönmukaisesti erilaisia lisäseuraamuksia ja -haittoja, jotka rikosentekijä on voinut ennakoida ja jotka hänen on siten siedettävä. Muun seuraamuksen on oltava huomattavasti tuntuvampaa, jotta se voidaan ottaa huomioon lieventämisperusteena. Lain esitöissä on todettu, että säännöstä edellytetään sovellettavan varovaisesti, jottei oikeuskäytännön yhtenäisyys sen vuoksi vaarantuisi.⁶⁰

Kohtuullistamista koskeva säännös jättää tuomioistuimelle laajan harkintavallan siltä osin, miten rangaistusta voidaan kohtuullistaa. Lieventäminen on kuitenkin sallittua vain rangaistusasteikon rajoissa, jollei samanaikaisesti ole olemassa edellytyksiä asteikon alittamiseen.⁶¹ Nuorten rikosentekijöiden kohdalla myös rangaistusasteikon alittaminen on mahdollista, koska rangaistus määrätään nuorilla noudattaen lievennettyä rangaistusasteikkoa (RL 6:8 §). Mikäli rikoksesta on mahdollista tuomita erilaisia rangaistuksia, kuten sakko tai vankeus, lieventäminen voi vaikuttaa myös rangaistuslajin valintaan siinäkin tapauksessa, ettei rangaistusasteikkoa aliteta. Tuomioistuimelle annettu laaja harkintavalta edellyttää sitä, että kohtuullistamisperusteen soveltaminen ja myös sen soveltamatta jättäminen, mikäli kohtuullistamista on vaadittu, tulisi aina perustella. Lain esitöissä on nimenomaan todettu, että poikkeaminen normirangaistuksesta tai normaalirangaistusvyöhykkeestä pitäisi erityisesti perustella.⁶² Tämä on sitä tärkeämpää, mitä enemmän tuomittu rangaistus poikkeaa vallitsevasta rangaistusikäytännöstä joko ankarampaan tai lievempään suuntaan.⁶³

Oikeuskäytännössä⁶⁴ lausutun mukaisesti lainkohdan soveltamisen perusajatuksenä on, että rangaistuksen oikeudenmukaisuuden arvioinnissa otetaan huomioon myös se kokonaiskärsimys, joka rikosentekijälle muodostuu rikoksen poikkeuksellisen raskaista välittömistä vaikutuksista ja rikoksen johdosta määrättävistä muistakin

⁵⁶ Epäilty rikosentekijä voidaan ROL 1 luvun 8 §:n 1 kohdan mukaan myös jo syyteharkinnassa jättää syyttämättä rikoksesta hänelle aiheutuvan muun seurauksen perusteella.

⁵⁷ Lappi-Seppälä 2008 s. 141.

⁵⁸ HE 125/1975 vp. s. 16, HE 44/2002 vp. s. 199, Lappi-Seppälä 2000 s. 360 ja Tapani – Tolvanen 2011 s. 112.

⁵⁹ Marttunen 2008 s. 242.

⁶⁰ HE 125/1975 vp. s. 15, HE 44/2002 vp s. 200 ja Lappi-Seppälä 2000 s. 360.

⁶¹ HE 125/1975 vp. s. 16.

⁶² HE 125/1975 vp. s. 7

⁶³ Virolainen – Martikainen 2010 s. 495.

⁶⁴ Ks. Esimerkiksi KKO 1999:87, 2003:53, 2005:5 ja 2006:44.

seuraamuksista kuin varsinaisesta rangaistuksesta. Rikoksesta johtuvat tai tuomiosta aiheutuvat säännönmukaiset tai ennakoitavissa olevat kiusallisetkaan seuraamukset eivät oikeuta rangaistuksen lieventämiseen.

Oikeuskäytännössä rangaistusta ei ole katsottu olevan perusteita kohtuullistaa rattijuopumustuomiosta seurauksena oleva taksiluvan peruuttamisen vuoksi⁶⁵, eikä rikokseen luonteenomaisesti liittyvän vahingonkorvauksen perusteella.⁶⁶ Kohtuullistamiseen ei ole myöskään katsottu olevan perusteita rikosten saaman julkisuuden perusteella, kun julkisuuskäsittely ei ollut ollut epäasiallista eikä rikosten laatuun nähden poikkeuksellista, eikä se ollut saanut kohtuuttomia mittasuhteita.⁶⁷ Työpaikan menettäminen ei ole oikeuttanut rangaistuksen kohtuullistamiseen tilanteessa, jossa vastaajien vastuullisiin tehtäviin nähden ei ollut odottamatonta, että sen laajuiset talousrikokset, johon he olivat syyllistyneet, saattoivat aiheuttaa seuraamuksia myös työtehtävien osalta.⁶⁸

Oikeuskäytännössä rangaistusta lieventävänä seikkana on sen sijaan huomioitu rikoksenteijälle aiheutuneet laaja-alaiset ja hengenvaaralliset ja osittain pysyviksi jääneet vammat.⁶⁹ Rangaistusta lieventävänä seikkana on huomioitu myös se, että rikoksenteijä on, paljastettuaan poliisille kanssarikollistensa tekemiä rikoksia, joutunut oman turvallisuutensa vuoksi elämään poliisin suojelutoimenpiteiden kohteena ja täysin eristäytyneenä aikaisemmasta elämästään.⁷⁰

Kohtuullistamista koskeva oikeuskäytäntö on kohtuullisen niukka, eikä kysymystä siitä, voidaanko rangaistusta kohtuullistaa huostaanoton perusteella, ainakaan KKO:n julkaistussa ratkaisukäytännössä ole käsitelty. Hovioikeuskäytännössä huostaanoton merkitystä rangaistuksen määräämisessä on käsitelty ainakin Helsingin hovioikeuden ratkaisussa 30.7.2003 nro 2259 ja 13.4.2006 nro 1114 sekä ratkaisussa 13.4.2006 nro 1118. Tapauksissa ei ole kuitenkaan sovellettu kohtuullistamisperustetta, vaan arviointi on keskittynyt valintaan ehdollisen ja ehdottoman vankeusrangaistuksen välillä. Erityisesti viimeksi mainitussa ratkaisussa huostaanottoa on pidetty merkittävänä syynä sille, miksi nuorelle ei tullut määrätä ehdotonta vankeusrangaistusta.

⁶⁵ KKO 1999:87.

⁶⁶ KKO 2005:5 ja KKO 2006:44.

⁶⁷ KKO 2006:44. Tapauksessa vastaajien syyksi luetut erinäiset talousrikokset oli tehty maan korkeimmalla sarjatasolla jalkapalloa pelanneen urheiluseuran toiminnassa. KKO:n mukaan tällaisella tasolla tapahtuvaan toimintaan liittyy säännönmukaisesti julkisuutta.

⁶⁸ KKO 2006:44.

⁶⁹ KKO 2003:53.

⁷⁰ Helsingin hovioikeuden ratkaisu 16.12.2011 nro 3632 s. 680–682. Tapauksessa vastaajaan henkeen ja terveyteen oli kohdistunut vakava uhka, koska hän oli kertonut rikoksista oma-aloitteisesti poliisille. Tämän uhan torjuminen oli johtanut siihen, ettei vastaaja ollut enää voinut viettää normaalia elämää, vaan hän oli joutunut vaihtamaan nimeään ja asuinpaikkaansa sekä katkaisemaan kaikki yhteydet entiseen elämäänsä ja läheisiinsä. Hän oli myös joutunut suorittamaan vankeusrangaistuksensa erityyksissä. Vastaavanlainen tapaus, johon myös Helsingin hovioikeuden ratkaisussa on viitattu, löytyy Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisutietokannasta (HD 2009:60).

Ensin mainitussa tapauksessa oli kysymys 16-vuotiaan vastaajaan teräaseella tekemästä väkivallasta. Käräjäoikeus oli hylännyt syytteen nuorena henkilönä tehdystä tapon yrityksestä ja tuominnut vastaajan nuorena henkilönä tehdystä törkeästä pahoinpitelystä yhden vuoden kahden kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen. Syyttäjät ja asianomistajat valittivat hovioikeuteen vaatien vastaajan tuomitsemista alkuperäisen syytteen mukaisesti tapon yrityksestä sekä rangaistuksen koventamista. Hovioikeus pysytti käräjäoikeuden ratkaisun syyksilukemisen osalta mutta korotti rangaistuksen kahdeksi vuodeksi ehdollista vankeutta sekä koeajaksi valvontaan. Rikoksen vakavuudesta huolimatta painavat syyt eivät vaatineet vastaajan tuomitsemista ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Vastaaja oli ollut rikokset tehdessään 16-vuotias eikä häntä ollut aikaisemmin rikoksista rangaistu. Hän oli ollut tutkintavankeuden jälkeen huostaanotettuna ja sijoitettuna perheensä ulkopuolelle.

Kahdessa viimeksi mainitussa tapauksessa kyse oli 16-vuotiaan vastaajan tekemästä yhteensä kymmenestä eri rikoksesta. Käräjäoikeus oli tuominnut vastaajan nuorena henkilönä tehdystä törkeästä ryöstöstä viiden kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen ja valvontaan sekä nuorena henkilönä tehdyistä törkeästä liikenneturvallisuuden vaarantamisesta ja kahdeksasta muusta rikoksesta 10 kuukauden ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Ratkaisuista valitettiin hovioikeuteen niin, että ensin mainitussa syyttäjät vaati vankeusrangaistuksen koventamista ehdottomaksi ja viimeksi mainitussa vastaaja sen lieventämistä ehdolliseksi. Hovioikeus katsoi, ettei kummassakaan tapauksessa ollut painavia syitä tuomita vastaajaa ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Hovioikeus otti seikkaperäisesti kantaa sekä ehdotonta vankeutta puoltaviin että sitä vastaan puhuviin seikkoihin.

Hovioikeuden mukaan ehdotonta vankeusrangaistusta puolsi se, että vastaaja oli hänelle tuomituista nuorisorangaistuksista huolimatta syyllistynyt tihein väliajoin rikoksiin, joista osa oli ollut vakavia, minkä lisäksi häneen aiemmin kohdistetut lastensuojelulliset toimet olivat olleet tehottomia. Ehdotonta vankeusrangaistusta vastaan puhui sen sijaan vastaajan nuori ikä sekä se, että hänelle syyksi luetuissa teoissa ei ollut kysymys niin vakavasta rikollisuudesta, että hänen eristämisen rangaistuslaitokseen olisi sen vuoksi ollut välttämätöntä. Edelleen, vaikka vastaajaan kohdistetut aiemmat lastensuojelulliset toimenpiteet olivat epäonnistuneet, hän oli nyt käsillä olevien rikosten tekemisen jälkeen ollut huostaanotettuna ja sijoitettuna erityislastensuojeluyksikköön, jossa hänellä oli mahdollisuus saada sellaista kasvatusta, hoitoa ja ohjausta, joka mahdollisti pääsemään irti rikosten tekemisestä ja tuki hänen sosiaalisia, ammatillisia ja koulutuksellisia kehitysmahdollisuuksiaan.

5.2 Sanktiokumulaatio huostaanottotilanteissa

Kuten lain esitöistä ilmenee, huostaanotto on sellainen seuraamus, joka voidaan ottaa huomioon rangaistusta lieventävänä seikkana. Huostaanotettu nuori sijoitetaan oman kotinsa ja perheensä ulkopuolelle toistaiseksi, joskus hyvinkin pitkäksi aikaa ja hä-

neen voidaan kohdistaa erilaisia rajoitustoimenpiteitä. Tutkimuksen mukaan nuoret itse kokevat huostaanoton lähes poikkeuksetta rangaistukseksi. Nuoren ei voida myöskään katsoa rikoksia tehdessään tekevän sellaista järjestelmällistä harkintaa, jossa hän ottaisi huomioon rikoksen kaikki mahdolliset eri seuraamukset. Huostaanotto voikin tulla nuorelle yllätyksenä, mikä omalta osaltaan lisää sen ankaruutta. Huostaanotossa on siten kysymys tavanomaista tuntuvammasta seuraamuksesta. Alaikäiseen kohdistettuna sen haitallisuutta ei myöskään tulisi tulkita suppeasti.

Seuraamuksen haitallisuutta arvioitaessa on huomioitava myös se, että rikosperusteisen huostaanoton edellytykset eivät ole erityisen ankaria tai poikkeuksellisia. Rikosperusteinen huostaanotto on mahdollinen silloin, kun lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikoksen. Lain esitöiden mukaan muulla kuin vähäisenä pidettävällä teolla tarkoitetaan rikoksia, joista voi seurata ankarampi rangaistus kuin sakkoa tai kuusi kuukautta vankeutta.⁷¹ Mainittu rangaistusminimi pitää sisällään esimerkiksi varkauden (RL 28:1 §), vahingon (RL 35:1 §), rattijuopumuksen (RL 23:3 §), kulkuneuvon kuljettamisen oikeudetta (RL 23:10 §), moottorikulkuneuvon käyttövarkauden (RL 28:9a §), luvattoman käytön (RL 28:7 §), pahoinpitelyn (RL 21:5 §) ja huumausainerikoksen (RL 50:1 §) eli juuri niitä rikoksia, joihin nuoret poliisin tilastojen mukaan yleisimmin syyllistyvät. Rikosperusteisen huostaanoton kautta nuoreen voidaan siten kohdistaa vapaudenmenetyks myöskin sellaisista rikoksista, joita ei voida pitää erityisen törkeinä tai nuorten keskuudessa epätavallisina. Tämä ilmenee myös huostaanottopäätöksiä koskevasta tutkimuksesta, jonka mukaan rikosperusteisessa huostaanotossa on yleisimmin kyse sellaisista rikoksista, jotka eivät normaalitilanteissa johtaisi ehdottoman vankeusrangaistuksen käyttöön.⁷²

Kohtuullistaminen on mahdollista, jos vakiintuneen käytännön mukainen rangaistus johtaisi muun seuraamuksen vuoksi kohtuuttomaan tai poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen. Kohtuullistamisperiaatteen nojalla tapahtuvan lievennyksen ehtona on aina vertailu normaalin rangaistuskäytännön mukaiseen lopputulokseen.⁷³ Kysymys on poikkeussäännöstä myös nuorten kohdalla. Nuorille määrätään rangaistus jo lähtökohtaisesti lievennetyn rangaistusasteikon mukaan. Nuoret jätetään myös herkemmin rangaistukseen tuomitsematta tai tuomitaan lievempään rangaistukseen kuin aikuiset rikoksenteijät. Vakiintuneen rangaistuskäytännön perusteella vaikuttaisikin siltä, ettei huostaanotto yhdessä nuorelle tuomittavan yleensä suhteellisen lievän rangaistuksen kanssa kovin helposti johtaisi nuoren kannalta poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen. Nuoren kohdalla vertailu vakiintuneen käytännön mukaiseen rangaistukseen on kuitenkin tehtävä suhteessa muille nuorille yleensä tuomittavaan rangaistukseen. Tällä tavoin arvioituna huostaanotto saattaa herkemmin johtaa nuoren kannalta kohtuuttomaan lopputulokseen.

⁷¹ HE 13/1983 vp. s. 25–26. Ks. lisäksi HE 252/2006 vp s. 163, jossa todetun mukaisesti lapsen omaan käyttäytymiseen liittyvä edellytys on uuden lain myötä pidetty entisellään.

⁷² Marttunen 2008 s. 385–386.

⁷³ Lappi-Seppälä 2008 s. 140.

Kohtuullistaminen lienee perusteltua pääasiassa sellaisissa tilanteissa, joissa nuoren tekemästä rikoksesta seuraisi vakiintuneen käytännön mukaan ankarampi rangaistus eli nuorisorangaistus, yhdyskuntapalvelu, valvontarangaistus tai ehdoton vankeus. Harkinta on kuitenkin tehtävä tapauskohtaisesti, ja siinä on otettava huomioon huostaanoton todellinen vaikutus nuoren elämään eli ainakin huostaanoton kesto ja toimeenpanotapa. Mitä pidempiaikaisesta huostaanotosta on kysymys, sitä herkemmin rangaistusta tulisi voida lieventää. Samoin on arvioitava, mitä kauemmas perheestään ja aikaisemmasta asuinpaikastaan huostaan otettu lapsi sijoitetaan. Pitkään kestäneen huostaanoton kohdalla myös ehdollinen vankeusrangaistus saattaa johtaa nuoren kanalta kohtuuttomaan tai poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen. Ehdollisen vankeusrangaistuksen ankaruutta nuoren kohdalla ei ole syytä väheksyä ensinnäkin siksi, että siitä seuraa merkintä rikosrekisteriin ja toiseksi siitä syystä, että se voidaan tietyn nuoren kohdalla tosin melko tiukoin edellytyksin laittaa täytäntöön.

Myös kohtuullistamisarvioinnissa on otettava huomioon huostaanoton syy. Rangaistusta ei liene syytä kohtuullistaa sellaisissa tilanteissa, joissa huostaanotto olisi joka tapauksessa ollut aiheellinen ilman nuoren tekemää rikostakin. Tällöin huostaanoton ei voida katsoa olevan puhtaasti rikoksesta johtunut tai tuomiosta aiheutunut seuraamus. Toisaalta jos huostaanotto on ainakin osittain ollut rikosperusteinen, kohtuullistamisperusteen on herkemmin katsottava olevan käsillä. Kohtuullistamisharkinnan tekeminen edellyttääkin sitä, että rikosasiaa käsittelevällä tuomioistuimella on käytössään nuoren huostaanottoa koskeva päätös sekä siihen liittyvä muu mahdollinen selvitys, josta ilmenee, mihin huostaanotto on perustunut.

6. Loppupäätelmiä

Huostaanotetun nuoren rikossyytteitä käsitellessään tuomioistuimen on tarpeen huomioida myös *ne bis in idem* -kiellon mahdollinen soveltuminen sekä mahdollisuus kohtuullistaa tuomittavaa rangaistusta rikoslain 6 luvun 7 §:n perusteella. *Ne bis in idem* -kiellon tarkoituksena on varmistaa, ettei rikoksesta kertaalleen syytettyä syytetä enää uudelleen samasta rikoksesta. Säännöksen kannalta merkityksetöntä on se, otetaanko mahdollinen aikaisempi rangaistus kohtuullistavana huomioon uutta rangaistusta määrättäessä. Tästä syystä *ne bis in idem* -kieltoa ja rangaistuksen kohtuullistamista on tarkasteltava erillisinä siten, että ensin arvioidaan *ne bis in idem* -kiellon soveltuminen ja vasta tämän jälkeen – mikäli katsotaan, ettei kielto sovellu – siirrytään punnitsemaan kohtuullistamissäännöksen soveltumista. Molempien säännösten soveltaminen edellyttää, että tuomioistuimella on käytössään nuoren huostaanottoa koskeva päätös sekä siihen liittyvä muu mahdollinen selvitys, josta ilmenee, mihin huostaanotto on perustunut. Tämä ei tuottane ongelmia, koska tuomioistuimen on varattava sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle tilaisuus osallistua nuoren tekemää rikosta koskevaan esitutkintaan ja asian tuomioistuinikäsitelyyn.

Ne bis in idem -kielto saattaa tulla sovellettavaksi tilanteessa, jossa rikoksen tehnyt nuori on saman rikoksen perusteella otettu tahdonvastaisesti huostaan ja jossa huostaanottopäätös on tullut lopulliseksi. Vaikka huostaanottoa ei perinteisen kansallisen tulkintamme perusteella olisikaan pidettävä rikosoikeudellisena seuraamuksena, sitä voidaan EIT:n ratkaisukäytännön valossa sellaisena pitää. Huostaanotto rajoittaa nuoren vapautta ja hänen oikeuttaan perhe-elämän suojaan ennalta määräämättömän ajan. Tehdyn tutkimuksen mukaan huostaanotetut lapset ja heidän vanhempansa kokevat huostaanoton rangaistuksena. Huostaanotossa on myös kyse seuraamuksesta, joka monissa muissa Euroopan oikeusjärjestelmissä kuuluisi nuorisotuomioistuimen toimivaltaan.

Huostaanottoa ei ole kuitenkaan syytä rinnastaa rikosoikeudelliseen seuraamukseen niissä, ilmeisesti suurimmassa osassa tapauksia, joissa se olisi joka tapauksessa toteutettu ilman nuoren tekemää rikostakin. Ne bis in -idem kielto tulee sovellettavaksi vain silloin, kun huostaanottopäätös on ehtinyt tulla lopulliseksi ennen syytteen vireilletuloa. Tämä lienee melko harvinaista, koska nuoriin kohdistuva esitutkinta ja syyteharkinta on lain mukaan suoritettava kiireellisesti. Useimmiten syyte lienee ehtinyt tulla vireille ennen kuin huostaanottoasia on lopullisesti ratkaistu. Toisaalta mahdollista on myös ajatella, että huostaanottopäätöstä olisi pidettävä lopullisena jo heti sen voimaantulosta lähtien, koska sillä puututaan alaikäisen vapauteen, eikä jo tapahtunutta vapaudenmenetystä ole mahdollista enää muutoksenhaussa korjata.

Rikosperusteinen huostaanotto voidaan ottaa myös kohtuullistavana seikkana huomioon nuorelle rangaistusta määrättäessä, jos nuorelle vakiintuneen käytännön mukainen rangaistus yhdessä huostaanoton kanssa johtaisi kohtuuttomaan tai poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen. Kysymys on poikkeussäännöksestä. Kohtuullistaminen on perusteltua pääasiassa sellaisissa tilanteissa, joissa rikoksesta seuraisi nuorisorangaistus, yhdyskuntapalvelua, valvontarangaistus tai ehdoton vankeus. Harkinta on kuitenkin tehtävä tapauskohtaisesti, ja siinä on otettava huomioon erityisesti huostaanoton todellinen vaikutus nuoren elämään eli ainakin sen kesto ja toimeenpanotapa. Pitkään jatkuneessa huostaanotossa myös ehdollinen vankeusrangaistus yhdessä huostaanoton kanssa saattaa johtaa nuoren kannalta kohtuuttomaan tai poikkeuksellisen haitalliseen lopputulokseen. Rangaistuksen kohtuullistamiseen ei ole kuitenkaan syytä silloin, kun huostaanotto olisi joka tapauksessa ollut aiheellinen ilman nuoren tekemää rikostakin, koska tällöin huostaanoton ei voida katsoa olevan puhtaasti rikoksesta johtunut tai tuomiosta aiheutunut seuraamus.

Lähteet

Kirjallisuus ja virallislähteet

De Godzinsky Virve-Maria: Huostaanottoasiat hallinto-oikeuksissa. Tutkimus tahdonvastaisten huostaanottojen päätöksentekomenettelystä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 260. Helsinki 2012.

HE 125/1975 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslain 6 luvun ja siihen liittyvien säännösten muuttamisesta

HE 13/1983 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi

HE 44/2002 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi

HE 102/2004 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi nuorisorangaistuksesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

HE 271/2004 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain, oikeudenkäymiskaaren ja eräiden muiden lakien rikosasioiden käsittelyä kärajä-oikeudessa koskevien säännösten muuttamisesta

HE 252/2006 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi

HE 229/2009 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämistä ja ehdollisen vankeuden valvontaa koskevaksi lainsäädännöksi

Kuula, Tarja & Pitts, John & Martunen, Matti: Nuoret laitoksissa Suomessa, Englannissa ja Walesissa. Teoksessa Nuorisorikollisuus (toim. Kivivuori, Janne ja Honkatukia, Päivi) Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura julkaisuja 66. Nuorisoasian neuvottelukunta, julkaisuja 33. Helsinki

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikosoikeus, Rikosten seuraamukset. Werner Söderström Lakitieto Oy, Helsinki 2000.

Lappi-Seppälä, Tapio (toim): Rikosoikeus, 3. uudistettu painos. WSOYpro Oy, Helsinki 2008.

Marttunen, Matti: Nuorisorikosoikeus, Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 236, Helsinki 2008.

Marttunen, Matti: Nuorten seuraamukset. Teoksessa Rikollisuustilanne 2009, Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 250, Helsinki 2010.

Matikkala, Jussi: Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. Edita Publishing Oy, Helsinki 2010.

Räty, Tapio: Uusi lastensuojelulaki. Edita, Helsinki 2007.

Räty, Tapio: Lastensuojelulaki – käytäntö ja soveltaminen. Edita, Helsinki 2010.

Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti: Rikosoikeus, Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. 2. uudistettu painos. Talentum, Helsinki 2011.

Virolainen, Jyrki – Martikainen, Petri: Tuomion perustelemisen. Talentum, Helsinki 2010.

Oikeuskäytäntö

Apulaisoikeuskansleri

OKA 25.11.2002, 313/1/02

OKA 24.5.2012, 1001/3/12

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

EIT R.T. vs. Sveitsi 30.5.2000

EIT Phillips vs. Yhdistynyt Kuningaskunta 5.7.2001

EIT K ja T vs. Suomi 12.7.2001

EIT Ezeh ja Connors vs. Yhdistynyt kuningaskunta 9.10.2003

EIT Nilsson vs. Ruotsi 13.12.2005

EIT R vs. Suomi 30.5.2006

EIT Maszni vs. Romania 21.9.2006

EIT Jussila vs. Suomi 23.11.2006
EIT Zolotukhin vs. Venäjä 10.2.2009
EIT Ruotsalainen vs. Suomi 16.6.2009
EIT Maresti vs. Kroatia 25.6.2009

Korkein oikeus

KKO 1952 II 10
KKO 1964 II 84
KKO 1999:87
KKO 2003:53
KKO 2005:5
KKO 2005:73
KKO 2006:44
KKO 2010:45
KKO 2010:46
KKO 2010:77
KKO 2010:82
KKO 2011:34
KKO 2011:80
KKO 2011:93
KKO 2011:111

Hovioikeudet

Helsingin hovioikeus 30.7.2003 nro 2259 (R 03/589)
Helsingin hovioikeus 13.4.2006 nro 1114 (R 06/32)
Helsingin hovioikeus 13.4.2006 nro 1118 (R 05/3529)
Helsingin hovioikeus 16.12.2011 nro 3632 (R 09/2800)

Muut lähteet

Heino, Tarja: Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Stakesin työpapereita 30/2007. Stakes, Helsinki 2007. Osoitteessa: <http://www.stakes.fi/verkojulkaisut/tyopaperit/T30-2007-VERKKO.pdf>

Helenius, Dan: Ne bis in idem –kiellon rakenne ja ongelmakohtat viimeaikaisen oikeuskäytännön valossa. Defensor Legis 6/2010.

Marttunen, Matti: Nuorisorangaistus: tausta, kokeiluaika ja tuomitseminen. Lakimies 3/2005.

Nuotio, Kimmo: Nuorisorikosoikeus?. Lakimies 3/2004.

THL 2011: Lastensuojelu 2010. Tilastoraportti 29/2011, 20.10.2011, Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2011. Osoitteessa: <http://www.stakes.fi/FI/Tilastot/Aiheittain/Lapsuusjaperhe/lastensuojelu.htm>

Vuorenpää, Mikko: Veropetos, veronkorotus ja kielto käsitellä samaa asiaa kahdesti – EIT Jukka Ruotsalainen vs. Suomi 16.6.2009. Lakimies 1/2010.

Vuorenpää, Mikko: KKO 2010:45 ja KKO 2010:46 – Veropetos, veronkorotus ja kielto käsitellä samaa asiaa kahdesti. Osa 2. Lakimies 6/2010.

Vuorenpää, Mikko: KKO 2010:82 – Veropetos, veronkorotus ja kielto käsitellä samaa asiaa kahdesti. 3. erä. Lakimies 1/2011.